

Een kritisch historische blik op campagnes tegen vrouwenbesnijdenis en het recht op interventie

An Van Raemdonck

An Van Raemdonck

studeerde Arabistiek en Islamkunde, Algemene Economie en Filosofie aan de KU Leuven en de UGent. Zij werkt aan doctoraatsonderzoek bij Vergelijkende Cultuurwetenschappen aan de UGent over schadelijke culturele praktijken, genderpolitiek en religieuze identiteit in Egypte.

De fascinatie in het Westen voor de bijzonderheden van genderrelaties in niet-westerse landen kent een lange geschiedenis en werd door postkoloniale antropologen, sociologen en historici gesitueerd en gegrond binnen historische machtsrelaties. Binnen deze eeuwenoude fascinatie voor de exotische 'ander' vormen de zogenaamde 'traditionele praktijken' – zoals bijvoorbeeld de culturele praktijk van vrouwenbesnijdenis – misschien wel de meest belangrijkste voorbeelden.

Velen zijn wel bekend met de opvallende campagnebeelden die regelmatig online circuleren, vaak met dwingende oproepen om gezamenlijk actie te ondernemen en deze praktijk 'uit te roeien'. Opvallend bij deze beelden en oproepen is niet alleen de vaak emotionele beladenheid maar de inherente veronderstelling dat deze praktijk onmogelijk door iemand kan goedgekeurd worden. Er is bestaat weinig ruimte voor de kijker om zich vragen te stellen, hij wordt eenduidig de richting ingestuurd van weezin en afkeuring.

In wat volgt zal ik aantonen hoe het streven naar de stopzetting van deze praktijk reeds decennia geleden een globale norm werd en succesvol het onderwerp werd van globaal debat en internationaal ondersteunde campagnevoering. Deze evolutie realiseerde zich binnen globale machtsverhoudingen en door middel van discoursen die nog steeds het stempel van koloniale overheersing dragen, hetgeen ervoor zorgt dat feministen en activisten – zowel in het Westen als in de Afrikaanse landen waar de praktijk voorkomt – zich op een complex kruispunt van machtsrelaties bevinden. Omdat mijn onderzoek naar activisme tegen vrouwenbesnijdenis zich situeert in Egypte, speelt de Egyptische casus een belangrijke rol in de ondersteuning van mijn argumenten.

Mijn doel is niet om een standpunt voor of tegen anti-vrouwenbesnijdeniscampagnes te verdedigen maar eerder om te wijzen op de historische continuïteiten in de houding van het westen tegenover deze (en andere) culturele praktijk(en) en de gevolgen hiervan te duiden op feministisch activisme in lokale, Afrikaanse, contexten. Ik zal aantonen hoe er een gemeenschappelijke basis bestaat voor de Westerse houding vanaf het koloniale tijdperk, over het tweedegolf feminisme tot de huidige rechten- en ontwikkelingsagenda. Deze basis is namelijk het geloof in een onverbidde recht op interventie en een ijver voor het 'eliminieren van traditionele praktijken' in het kader van beschaving en modernisering. Ik probeer vervolgens aandacht te vragen voor een meer zelfreflexief feminisme dat zich bewust is van de machtsrelaties en het globale politieke verhaal waarin het zich inschrijft bij het actievoeren en het houden van 'awareness-raising campaigns'.

Anti vrouwenbesnijdenis wordt een globale norm

Vrouwenbesnijdenis is een verzamelnaam voor een geheel van culturele praktijken die permanente wijzigingen aanbrengen aan de vrouwelijke genitaliën. Deze kunnen variëren tussen prikken in de clitoris tot het verwijderen van de clitoris, de (gedeeltelijke) schaamlippen of het dichtnaaien van de (resterende) schaamlippen, wat infibulatie genoemd wordt. In de loop van enkele decennia vanaf de jaren 1970 slaagden feministen en andere actievoerders erin om deze millennia oude praktijken internationaal te contesteren en te laten veroordelen als schadelijke culturele praktijk en als een vorm van geweld tegen vrouwen. In 1979 werd een allereerste bijeenkomst georganiseerd door de Wereld Gezondheidsorganisatie (WGO) rond het thema vrouwenbesnijdenis in Khartoum, Sudan. In 1993 op de Top van Verenigde Naties (VN) rond Mensenrechten in Wenen, Oostenrijk, werd vrouwenbesnijdenis als Female Genital Mutilation (FGM) veroordeeld en geclassificeerd als een vorm van geweld tegen vrouwen. Vanaf de bekende Cairo Top van de Verenigde Naties over Bevolking en Ontwikkeling in 1994 schoot de strijd tegen FGM ongeziene hoogten in. Een jaar later verbonden de Wereldbank en het International Monetair Fonds financiële hulp aan nationale inspanningen om de praktijk te stoppen, onder impuls van de Verenigde Staten.

Sociologe Elizabeth Boyle maakte een interessante studie over de opmerkelijke succesvolle opmars van de strijd tegen de praktijk van FGM en de gevolgen hiervan in lokale Afrikaanse contexten. Zij werkt vanuit een neo-institutioneel perspectief met een focus op de dynamieken tussen (internationale) niet-gouvernementele organisaties (NGO's), intergouvernementele organisaties (zoals VN instanties) en natiestaten. Zij kijkt naar de snelle verspreiding van wetgeving die vrouwenbesnijdenis criminaliseert en stelt vast dat die wetgeving eerst in het westen tot stand kwam en dan in praktisch alle Afrikaanse landen waar de praktijk geldt, ingevoerd werd. De internationale druk op Afrikaanse staten om de praktijk te criminaliseren is zodanig groot dat staten deze onmogelijk kunnen weerstaan, "net zomin als zij vandaag nog kunnen argumenteren voor vervuiling, slavernij of foltering" (Boyle 2002, 15). Boyle toont aan hoe het principe van individuele (mensen)rechten geleidelijk aan de overhand haalt op de principes van nationale soevereiniteit en zo inmenging in de private familiesfeer legitimeert. Een belangrijk gevolg hiervan is dat terwijl de nationale autonomie van staten vermindert – anti FGM-wetgeving wordt aangenomen onder internationale druk – vervolgens ook in een zelfde beweging de autoriteit van de staat vergroot in zeggenschap over familie zaken.

Deze stappen tot globale actieplannen en internationale wetgeving werden pas gezet nadat westerse feministen en internationale vrouwenorganisaties erin slaagden het thema op de agenda te plaatsen. Tweedegolf feministes in de jaren 1970 zoals Gloria Steinem, Mary Daly (in 'Gyn/Ecology') maar vooral Fran Hosken speelden een kritieke rol in het

onder de aandacht brengen van het thema en het overtuigen van intergouvernementele organisaties zoals de WGO om een beleid te formuleren. Enkele eerdere initiatieven door Afrikaanse feministen waren daar niet in geslaagd. Hosken was de meest uitgesproken tegenstander en via *The Hosken Report: Genital and Sexual Mutilation of Females* (1979) verbond ze haar naam aan de kwestie. De timing van dit rapport was gunstig, namelijk middenin het 'Decennium van vrouwen' georganiseerd door de Verenigde Naties dat startte in 1975. Hosken introduceerde de term 'verminking' (mutilation), kreeg uitgebreide aandacht en de praktijk werd vervolgens wereldwijd het best bekend als 'female genital mutilation'. Tot vandaag wordt deze term het meest geassocieerd met sterk activistische milieus tegen de praktijk in vergelijking met de meer neutrale beschrijvende termen 'clitoridectomie', 'female genital cutting' of 'female genital surgeries'. De tweedegolf feministische sociaal-culturele kritieken vonden aansluiting op de golven van het individueel rechtendiscours dat maatschappelijk steeds belangrijker werd. Op die manier was het mogelijk om de kwestie van vrouwenbesnijdenis tot een internationaal aandachtspunt te maken. De taal en stijl van Hosken en anderen was scherp en controversieel. De Wereld Gezondheidsorganisatie nam de argumenten van de feministen niet over maar zette het thema wel op de agenda aan de hand van een gezondheidsdiscours. Via het thema 'gezondheidszorg' – dat impliciet als een neutraal, wetenschappelijk, gegeven werd beschouwd – kon bemiddeld worden tussen de principes van individuele rechten enerzijds en nationale autonomie anderzijds. Er werd aldus ruimte gecreëerd voor internationale tussenkomenst en actie tot het stoppen van de praktijk.

Westerse zelfverzekerdheid en de koloniale erfenis

Tweedegolf feministen trokken de aandacht naar vrouwenbesnijdenis met een ruimer discours dat zich richtte op vrouwenrechten en seksualiteit. Fran Hosken stelde dat clitoridectomie en andere vormen van vrouwenbesnijdenis een absolute schending van vrouwenrechten betekent en daarom een onvoorwaardelijke afkeuring verdient. Die zelfverzekerde veroordeling en rechtvaardiging tot interventie werd al gauw vanuit feministisch theoretische en socio-cultureel / medisch antropologische hoek bekritiseerd. Kritieken door postkoloniale theoretici als Chandra Mohanty en Uma Narayan leggen onder meer het veralgemenende en homogeniserend effect bloot van het anti-FGM discours op de vrouwen en culturen waar deze praktijk voorkomt. Een meer Foucaultiaanse kritische analyse gaat over het erkennen en herkennen van de koloniale erfenis in het anti-FGM discours en de manieren waarop deze erfenis nog steeds tastbaar is in anti-FGM discours en hedendaags 'ontwikkelingsbeleid'. Een gevolg van deze lange geschiedenis van interventie zorgt voor een aanhoudende politisering van het thema en beperkt de mogelijkheden van lokale, Afrikaanse, feministen en activisten. Ik verklaar dit nader aan de hand van een paar voorbeelden.

Antropologe Janice Boddy deed jarenlang onderzoek naar vrouwenbesnijdenis, genderpolitiek en kolonialisme in Sudan. Sudan is naast Kenia een land waar het Britse koloniale bestuur de praktijk aan banden probeerde te leggen. Vanaf de jaren 1920 probeerden de Britten de meest verregaande vorm van besnijdenis namelijk infibulatie te verbieden. Toenmalige tegenstanders van de praktijk waren onder andere Britse vrouwen uit de grootstad, leerkrachten, parlementairen en missionarissen. Vrouwen uit de kolonie werden voorgesteld als 'stemloze, onderdrukte vrouwen' en de praktijken van vrouwenbesnijdenis werden veroordeeld als 'achterlijk' en 'barbaars'. Centraal in de argumentatie voor interventie en het stoppen van de meest verregaande vormen van vrouwenbesnijdenis was een bezorgdheid over de risico's en gevolgen voor vruchtbaarheid en geboorte. Boddy argumenteert dat de inspanningen tegen infibulatie enkel kunnen begrepen worden binnen een ruimer begrip van de koloniale bevolkingspolitiek. De Britten meenden dat het land sterk onderbevolkt was geraakt in de loop van de negentiende eeuw. Zij zochten naar manieren om menselijke reproductie en vruchtbaarheid te verhogen met het doel om de kolonie haar belangrijke economische rol te kunnen laten opnemen binnen het Brits imperium. Hierbij werd aan vrouwen een cruciale rol toebedeeld. Het doel werd 'de standaard van de mentale en morele ontwikkeling van vrouwen verhogen' (Boddy 2006, 84). De focus lag op het verhogen van haar vruchtbaarheid, het 'moderniseren' van kraam- en moederzorg, huiselijke hygiëne, opvoedingspraktijken en het tegengaan van infibulatie.

Boddy stelt vast dat enkele decennia later, in de jaren 1970, vrouwenbesnijdenis praktijken nog steeds – of beter, opnieuw – als 'achterlijk' en 'barbaars' worden beschouwd maar deze keer is er een verschuiving merkbaar in het gebruikte discours. De aandacht voor vruchtbaarheid en reproductie is verschoven naar een focus op seksualiteit en seksuele bevrediging. De bekommernis over het vrouwelijk lichaam verschoof in een parallelle beweging van de baarmoeder naar de clitoris en de schaamlippen (Boddy 2007, 56). Deze verschuiving in de beweegredenen van Westerse activisten en feministen weerspiegelt met andere woorden de veranderende Westerse maatschappelijke en culturele belangen. Wat wel overeind blijft is de zelfzekerheid van afkeuring en het onvoorwaardelijk recht tot ingrijpen.

In koloniaal Sudan werd het thema bovendien zodanig gepolitiseerd dat een bekend nationalistisch leider het gebruik verdedigde in het kader van de strijd voor onafhankelijkheid en tegen Brits interventionisme. Lynn Thomas toonde een gelijkaardige ontwikkeling aan voor Kenia. De afkeuring door Christelijke missionarissen en het Brits koloniaal bestuur zorgde ook daar voor een sterke politisering en het toe-eigenen van de praktijk als een cruciaal authentiek nationaal gegeven door politiek leider en eerste president van onafhankelijk Kenia, Jomo Kenyatta.

In de postkoloniale wereld werd zoals eerder gezegd het recht op internationale tussenkomst via internationale ver-

dragen en wetgeving opgenomen in een ruimere ontwikkelingsagenda. Het bestrijden van de praktijk heeft bijvoorbeeld ook een plaats in de zeven Millenium Ontwikkelingsdoelstellingen. Op deze manier werd deze feministische eis 'gemainstreamd' en opgenomen in de globale ontwikkelingsagenda. Los van een radicale kritische analyse over de betekenis en rol van deze agenda, waarvoor hier geen ruimte is, wil ik een opmerking van Uma Kothari aanhalen. Zij deed onderzoek naar de overgang van kolonie naar ontwikkelingswerk aan de hand van etnografisch onderzoek met oud-kolonie mandatarissen die na de onafhankelijkheid aan het werk bleven als ontwikkelingswerker. Op deze basis stelt zij de neiging vast om het koloniale verleden te negeren en hierbij een dichotomie te creëren tussen 'slecht', 'uitbuitend' en 'onderdrukkend' kolonialisme in tegenstelling tot 'goedaardig', 'moralistisch', 'filantropisch' en 'humanitair' ontwikkelingswerk. (Kothari 2005, 9). Die veronderstelde dichotomie ontslaat ons daarbij van de verantwoordelijkheid om uit te zoeken op welke manieren ontwikkelingswerk ingegraven noties van Westerse superioriteit, verschil en ongelijkheid verder bestendigen (Kothari 2005, 63). Met Kothari wil ik argumenteren dat de vaak als natuurlijk aanvoelende goedaardigheid van hedendaagse anti-vrouwenbesnijdenis campagnes historisch berust op oudere, minder zichtbare premissen van interventie en beschavingswerk.

FGM en feminisme

In de postkoloniale situatie bestaat er uiteraard niet langer een politieke toe-eigening van het gebruik in het kader van een nationalistische onafhankelijkheidsstrijd. We zien echter wel dat er een gepolitiseerde strijd van verzet tegen interventie en actie tegen de praktijk blijft bestaan. Vrouwenbesnijdenis blijft een belangrijk religieus, socio- cultureel symbool in de Egyptische en andere Afrikaanse contexten, waar rond zowel zelfverklaarde progressieven als conservatief religieuzen zich blijven verzamelen om internationale interventie te veroordelen of de praktijk op te eisen voor ideologische doeleinden.

Welke gevolgen heeft dit voor feministisch activisme? De gelijkenissen tussen het tweedegolf feminisme en het daaruit voortkomend activistisch anti-FGM discours met het koloniale discours brengen vele Afrikaanse actievoerders in een lastig parket. Hun strijd speelt zich typisch af op twee domeinen, een tegen de vernederende houding tegenover de Afrikaanse cultuur en een tegen de interne patriarchale structuren. Zij bevinden zich in een positie waarbij hun eigen cultuurkritiek makkelijk wordt opzijgezet als het willen invoeren van verwesterse imperialistische normen en waarden. Het parcours van de bekende Egyptische feministe Nawal el Saadawi vormt een mooie illustratie van deze complexe positie.

El Saadawi werd een van de meest vertaalde en gelezen Arabische auteurs in de niet-Arabische wereld. Zij schreef zowel fictie als feministische non-fictie boeken voor en over

vrouwen in Egypte en de Arabische landen. Terwijl ze aanvankelijk gepubliceerd werd door linkse kleine uitgeverijen in de jaren 1980 in Europa werd ze vervolgens bekend en beroemd in Amerikaanse academia en mainstream media (Amal 2000). Amira Amal deed een belangwekkend onderzoek naar de manier waarop El Saadawi's werk werd gelezen en ontvangen in het Westen en in Arabische landen. Ze toont aan hoe zij enerzijds als Arabische schrijfster vocht tegen westerse vooroordelen en racisme en anderzijds ook gedeeltelijk tegemoetkomt aan de verwachtingen en veronderstellingen van het Amerikaanse publiek.

El Saadawi's naam werd met vrouwenbesnijdenis geassocieerd vanaf de vroege jaren 1980, nadat zij op een VN top in Kopenhagen haar herinneringen over haar eigen besnijdenis deelde. Deze gebeurtenis werd uitgebreid behandeld in de Amerikaanse media met een prominente rol voor zowel de praktijk als voor el Saadawi. Een tweede cruciaal moment vormt haar boek 'Al-Wajh al-'ari lil-mar'a al-'arabiyyah' uit 1977, letterlijk 'Het naakte gezicht van de Arabische vrouw', in de VS verschenen als 'The hidden face of Eve' in 1982 en in het Nederlands als 'De gesluisde Eva'. El Saadawi sprak zich in beide instanties ondubbelzinnig uit voor het stoppen van de praktijk van vrouwenbesnijdenis waar zij als medisch dokter en als feministe sterk tegen gekant was. Tegelijk zette ze zich af tegen het selecteren van vrouwenbesnijdenis als een prioritaire bezorgdheid van feministen of als een zaak van centraal belang voor Egyptische vrouwen. In een interview bekritiseerde ze Westerse feministen aanwezig op de Kopenhagen conferentie 'voor hun onwetendheid van de belangen van vrouwen in de derde wereld en hun focus op seksualiteit en patriërchaat los van klasse en kolonialisme' (Amal, 220). Ze had een afkeer van de sensatie rond vrouwenbesnijdenis wat zij beschreef als 'marginale onderwerpen' en vond dat deze praktijk gebruikt werd om verschillen te benadrukken tussen 'eerste wereld en derde wereld vrouwen' (Amal, 220). Haar feministische cultuurkritiek maakte deel uit van een ruimer anti-imperialisme dat ze in werking zag in de Amerikaanse politiek. Aanvankelijk zette ze zich dus scherp af tegen de sensationele manier waarop door het westers publiek met het thema vrouwenbesnijdenis werd omgegaan en bleef ze hameren op een globale socio-economische analyse. Toch zou zij ook compromissen gaan maken en aanzienlijke veranderingen toelaten in de Amerikaanse uitgave van haar boek 'The hidden face of Eve'.

In de Amerikaanse uitgave van het boek werden twee volledige hoofdstukken en andere passages weggelaten en werd er een nieuwe volgorde en indeling toegekend dan in de oorspronkelijke Arabische versie. De hoofdstukken 'Werk van vrouwen thuis' en 'Arabische vrouw en socialisme' werden weggelaten en er werd een nieuw hoofdstuk gemaakt over vrouwenbesnijdenis dat vooraan werd geplaatst. In de oorspronkelijke Arabische versie werd er slechts kort over gesproken in de openingsparagrafen, waar ze de herinneringen aan haar eigen besnijdenis vertelt. Het eerste deel van de Amerikaanse uitgave werd herbenaemd naar 'De gemu-

tileerde helft'. Het hoofdstuk over vrouwenbesnijdenis werd het meest geciteerd en toegewezen als literatuur in Amerikaanse syllabi. Amal stelt het krachtig dat 'El Saadawi's stem en figuur gekaderd werden door een Westers discours dat vooral overeenstemt met de agenda en veronderstellingen van eerste wereldlanden: de socialist-feminist is herschreven naar een liberaal-individualist en de anti-imperialist naar een native-informant' (Amal, 228). El Saadawi's initieel verzet is opgeheven om in ruil gehoord te kunnen worden.

Het oorspronkelijke discours en praktijk uit de koloniale periode heeft al een lange weg afgelegd maar hedendaagse campagnes tegen vrouwenbesnijdenis blijven in het algemeen opvallend sterk geadverteerd en zichtbaar en opvallend zwak en weinig efficiënt op het terrein. Wetgeving die de praktijk criminaliseert is bijna universeel aanwezig maar wordt weinig gedragen door de bevolking. Feministische activisten vechten op meerdere terreinen tegelijk voor maatschappelijke verandering, hun boodschap is complex en meerlagig maar wordt al te vaak niet gehoord of geïnterpreteerd naar Westerse verwachtingen. Hedendaags Westers feminisme neemt hierbij best een zelf-reflexieve houding aan, dat zich bewust is van globale machtsverhoudingen en de specifieke politieke allianties die men aangaat. Ook het toelaten van lokaal, Afrikaans, feministisch activisme om een echte leidende rol op te nemen lijkt een essentiële voorwaarde voor solidariteit.

Geciteerde werken

- Amal A. (2000) 'Framing Nawal El Saadawi: Arab Feminism in a Transnational World', *Signs*, Vol. 26, No. 1, p. 215-249.
- Boyle E. (2002) *Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community*, Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Boddy J. (2006) 'Barbaric Custom and Colonial Science', *The Ahfad Journal* Vol. 23. No. 2, p. 81-106.
- Boddy J. (2007) 'Gender Crusades: the Female Circumcision Controversy in Cultural Perspective', in Hernlund Y. & Shell-Duncan B. (eds.) *Transcultural bodies, Female Genital Cutting in Global Context*, Rutgers University Press.
- Kothari U. (2005) *A radical history of development studies: individuals, institutions and ideologies*, Zedbooks.
- Thomas, L. (2000) "The Politics of the Womb": Kenyan Debates over the Affiliation Act', *Africa Today*, Volume 47, Number 3/4, p. 150-176.